

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԳԵՂԱՊԱՇՏ
ՉԳՏՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԻՍԱՎԱՅՐ՝
ՄԵՀԵԱՆԸ

ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Մինչեւ Մեհտան գրական ամսագիրի հանդէս գալը (1914) արեւմտահայ գրականութեան մէջ գեղապաշտ ձգտումները՝ իբր գրական զգայնութեան եւ հոգեխառնութեան ընկալում՝ արդէն տիրական ներկայութեամբ կ'արտայայտուէին արձակի թէ բանաստեղծութեան մէջ: Գրական դպրոց մը ըլլալէ աւելի արեւմտահայ գրականութեան ընդհանրական նկարագիրը կազմած է գեղապաշտութիւնը: Արեւմտահայ արձակն ալ, բանաստեղծութիւնն ալ, իրենց ստեղծագործ աշխատանքներուն գեղագիտական բարձր ճաշակին իբր արտայայտութիւն ցոլացուցած են գեղեցիկին եւ արուեստին երկիւղած պաշտամունքը: Պաշտամունք մը, որ ձեւի, լեզուի գեղեցկութիւն եւ արտայայտչական նրբութիւններու ճիգին հետամուտ ըլլալէ անկախաբար, խորքի փնտռութիւններով ալ կը յատկանշուէր, նոր աշխարհներ պեղելու արուեստի անխառն ձգտումներով: Չփոթիլ ձրգտումնաւոր գրականութեան հետ, որ որպէս արուեստի ուղղութիւն կը հակադրուի գեղեցիկի ըմբռնումին: Ընդհանրապէս արեւմտահայ գեղապաշտ սերունդի գրողները, — բանաստեղծ թէ արձակագիր, — հեռու կանգնած էին ձգտումնաւորէն: Իրենց հոգին եւ միտքը գրաւուած էր ճշմարիտ արուեստին ծարաւով: Գրականութեան մեհեաններուն սպասաւորելու եւ գեղեցկութեան չաստուածներուն երկրպագելու խռովայոյզ հաւատքով: Ջերմեռանդ պաշտամունքով: Արեւմտաեւրոպական մշակոյթին հետ արեւմտահայ գրականութեան աւրնշուփիւնները գրականագիտականօրէն ընդունուած եւ հաստատուած իրողութիւններ են: Ուղղակի հաղորդակցութեամբ, մտքի շփումով թէ թարգմանութեան ճամբով արեւմտաեւրոպական մշակոյթին ազդեցութիւնները կարեւոր չափով նպաստած են արեւմտահայ մտքի գեղագիտական ճաշակի կազմաւորման եւ ստեղծա-

գործական ուղղութեան վրայ:

Արեւմտահայ գրականութեան գործիք արեւմտահայ աշխարհարարը իր զարգացման եւ բիւրեղացման հանգրուանը բոլորած էր (1884—1900) իրապաշտ դպրոցի շրջանին, բայց գեղապաշտ գրողներու ստեղծագործութիւններով է, որ արտակարգ փայլի եւ շքեղութեան հասաւ: Լեզուն իբր գրական արուեստի արտայայտչամիջոց՝ նուաճած էր գեղեցկութեան լեզուական նրբագեղ զգայարանքը: Արեւմտահայ գրականութեան վաւերական պատմիչ՝ Յակոբ Օշականի վերլուծական համապատկերին մէջ գեղապաշտ սերունդի արձանագրած լեզուական արդիւնքը հետեւեալ ձեւով կը գնահատուի. «Արուեստագէտ սերունդ բանաձեւը արտայայտման դիւրութեան համար գործածուած տարազ մըն է, քանի որ արուեստի հասկացողութենէն ու գիտութենէն զուրկ մարդեր չեն պատկանիր գրականութեան ու ասոր պատմութեան: Ան կը ձգտի թելադրել գրողներու խումբի մը մօտ գրեթէ հասարակաց մտահոգութիւն մը, արուեստին հանդէպ մասնաւոր հոգածութիւն մը, որ իր բոլոր իմաստը կը գտնէ երբ համեմատուի իրապաշտներուն մօտ հասարակաց միւս մտահոգութեան,— խորքին այլամերժ արժէքին, ձեւին հանդէպ թոյլ, չըսելու համար արհամարհոտ անտարբերութեամբ մը»¹:

Ուրիշ վկայութիւն մը, արեւմտահայ գեղապաշտներու լեզուի պաշտամունքի մասին, կու գայ Մուշեղ Իշխանի Արդի Հայ Գրականութիւն, Գ. Հատորէն. «Գեղապաշտ շրջանին շատ մեծ է լեզուի պաշտամունքը եւ ոճին խնամքը: Գեղապաշտ գրողները արեւմտահայերէնը կը հասցնեն այնպիսի ճոխութեան եւ գեղեցկութեան մը, որ իր նախընթացը չէ ունեցած: Լեզուին կու տան թռիչք, արագութիւն, գոյներու հարստութիւն եւ արտայայտութեան ճկունութիւն: Լեզուն այդ սերունդին համար զաղափարներու եւ զգացումներու արտայայտութեան պարզ միջոց մը չէ, այլ նոյն ատեն գոյներու եւ ձայներու ներդաշնակ համանուագ եւ պատկերի ու քանդակի շքեղ կառուցուածք: Գրիչը կը դառնայ նկարագրել՝ գեղաքանդակ պատկերներու սեւեռումով»²:

Արձակի մէջ՝ Ռուբէն Զարդարեան, Տիգրան Զէօկիւրեան, Զապէլ Սասան, Ինտրա, Սուրէն Պարթեւեան, բանաստեղծութեան մէջ՝ Միսաք Մեծարենց, Դանիէլ Վարուժան, Սիւսանիթ, Ռուբէն Սեւակ, Վահան Թէքեան՝ ոչ միայն արեւմտահայ լեզուին գեղաքանդակ կառույց տուած էին արուեստի, այլեւ՝ խորքը հարստացուցած ցեղային եւ համամարդկային տրոփներով: Այս սերունդէն Դանիէլ Վարուժանը 1914ի Մահեանին հրատարակութենէն առաջ, արդէն ցեղային խռովքներու սարսուռը եւ հեթանոսական գեղեցկութեան էութիւնը կերպադրած էր իր զոյգ քերթողագիրքերով՝ Յեղին Սիրտը 1909ին, Հեքանոս երգերը 1912ին: Ան իր բանաստեղծական արուեստին ինքնուրոյն առանձնայատկութիւններով նուաճած

էր գեղեցիկը զոյգ մակարդակներու վրայ՝ ձեւի թէ խորքի: Հեթանոսական զգայնութեան ուժի եւ գեղեցկութեան՝ արդիական կշռոյթ տուող երակն ու լարն էր Դանիէլ Վարուժան արեւմտահայ բանաստեղծութեան, որ նոր յայտնութիւն եւ երեւոյթ էր հայ գրականութեան համար: Դանիէլ Վարուժան իր հեթանոսական հոգե-իմացութեան տուած է հետեւեալ մեկնարանութիւնը Արշակ Զօպանեանին 1908ին ուղղուած նամակներէն մէկուն մէջ. «Հեթանոս կեանքը օրէ օր զիս կը գրաւէ. եթէ այսօր կարելի ըլլար կրօնքս կը փոխէի եւ սիրով կ'ընդգրկէի բանաստեղծական հեթանոսութիւնը: Յուդայականութիւնը անգոյն է՝ թէպէտեւ մարգարէները զայն մասամբ գեղեցկացուցած են: Հին երկերով շրջապատուած եմ, ուր էր թէ հրաշքով այս միջակ վիճակէն փոխուէի եւ Բինդար մը կամ Եսայի մը ըլլայի: Անշուշտ կը ժպտիք այս կատակներուս, թէպէտեւ հոգիս միշտ տխուր է այս արեղայի մեծութեան մէջ, ժպտելու ամէն ճիգ ինծի բռնազբօսիկ ու այլեւս անկարելի կը դառնայ... Չերկարեմ... կը զգամ որ նամակս իր օրինաւոր շաւղէն կ'ելլէ»³:

Գրականութեան մէջ ձեւին եւ ձեւապաշտական հակումներուն տրուած կարեւորութենէն անկախաբար, հայեցի նկարագիրն ու հայրենի բնաշխարհէն բխած հարազատութիւնը եւս էական նշանակութիւն ունէին իրենց գրական հանգանակին մէջ: Մահեանէն առաջ, 1906ին կանէն, Տոքթ. Ռաֆայէլ Պազարճեանին ուղղուած նամակին մէջ, Դանիէլ Վարուժան կուտայ ոչ միայն իր արուեստի ըմբռնումները, այլեւ՝ շրջանի արեւմտահայ գրականութեան զարգացման ուղին կը զօժէ, կը լուսաւորէ իր տեսութիւններով. «Հայ գրականութիւնը իր ինքնուրոյնութիւնը կը կորսնցնէ: Շատ ճիշդ է: Արդէն իսկ կորսնցուցած է: Արուեստը մեր արուեստը չէ, իսկ գաղափարը, — երբե՛ք: Ըստ իս, եւ տակաւին ինծի համար՝ ահա օրէնքս, — մեր գրականութեան մէջ արուեստը հայ պէտք է ըլլայ. իսկ անոր յատակը կամ հիմը կազմող գաղափարը համամարդկային: Որ է՝ բանաստեղծը — սիրտը՝ Թորգոմեան, իմաստասէրը — միտքը՝ համամարդկային: Այսպէսով մեր զարգացումը յառաջդիմական տարրերու վրայ հաստատած պիտի ըլլանք՝ առանց մեր ազգային յատուկ դրոշմը կորսնցուցած ըլլալու «Հանդէս մը հայ գոյնով եւ գաւառացի ուժերով»: Հրաշայի՛ յղացում՝ որուն ծնունդին համար ջանադիր պէտք ենք ըլլալ. անոր հարկաւորութիւնը, իբր գեղթափ տիրող ներկայ ալիսներումին, իսիտ զգալի է: Ես ամենայն կերպով գաղափարակից եմ, եւ անձնուէր ըլլալու պատրաստ»⁴:

Ոչ միայն Դանիէլ Վարուժան, այլեւ մեր գեղարուեստական գրականութեան սպասարկող այլ ստեղծագործ ուժերու փաղանգը նուիրուած էր մեր ցեղային հոգիին փնտռութեան հետ համամարդկային ձգտումներու վերականգնումին, արուեստի նոր յղացքներու պեզումով:

Պոլսոյ մէջ մշակուած գրականութեան կը հակադրուէր գաւառով

խորհրդանշուող հայկական քնաշխարհը՝ Ոչ միայն գաւառի կեանքը իր հայեցիութեան անաղարտութեամբ կ'ուզուէր, որ սեւեռումի բերուի, այլեւ՝ գաւառի բառն ու բանը իր հիւթեղութեամբ եւ երանգներով: Իբր հայաստանեայց գրականութեան առաջադրութիւն՝ կը պեղուէր հայաշխարհի սիրտը կազմող ժողովուրդին հոգեկան եւ ենթագիտակցական աւազանը՝ հոնկէ վերայ յայտնելու համար հայկական աւանդազրոյցներուն, հեքիաթներուն եւ դիւցազնական խոյանքներուն ազգային երանգներն ու մարդկայնական խորքը: Խրիմեանով եւ Գարեգին Եպս. Սրուանձտեանով գաւառական գրականութեան նախնական մշակումը գեղապաշտական ձգտումի իրագործման կը հասնէր Յ. Օշականի, Թլկատինցիի, Համաստեղի եւ Մնձուրիի գիւղազրութեամբ: Այս արուեստագէտ գրադէտներու փաղանգէն դուրս, բայց իր տեղն ունեցաւ նաեւ Մշոյ Գեղամը:

Գիւղէն քաղաք եւ քաղաքէն արեւմտեան հորիզոններ տարածուող արեւմտահայ գրականութիւնը յատկապէս իր բանաստեղծութեան թեւով ներծծեց Եւրոպայի խորհրդապաշտութեան ստեղծած աւանդները, բայց ազգային խորհուրդներու եւ խորհրդանշաններու ենթահողով: Միայն լեզուն եւ ազգային ենթահողն էր, որ արուեստագէտ սերունդի արեւմտահայ գեղապաշտ գրողները կը տարբերէր ժամանակակից եւրոպացի բանաստեղծներէ եւ արձակագիրներէ. «Տիկին Եսայեան եւրոպացի արուեստագէտ մըն էր գրեթէ, որ հայերէն կը գրէր»⁵: Միսաք Մեծարեւնցն ու Դանիէլ Վարուժանը, Սիամանթօն ու Վահան Թէքէեանը, Չապէլ Եսայեանն ու Կոստան Չարեանը իրենց արուեստին էական գիծերով կը պատկանին արեւմուտքին:

Մեհեան հանդէսի հրատարակութիւնը կը պատասխանէր մէկ կողմէ արեւմտահայ գեղապաշտ ձգտումի նոր որոնումներուն, որ ըստ Յակոբ Օշականի «Երբ կը հիմնէինք այս հանդէսը, մեր գրականութիւնը՝ չեմ ըսեր սպառման, այլ ինքնակրկնումի նշաններ կը յայտնէր: Վեց տարուան մամուլի ազատութիւն մը աճեցուցած էր մեր բառական զգայարանքները եւ գրողները, շատոնց պարպուած իրենց երիտասարդի, ստեղծողի աւիշէն, տարուած՝ բառերէն եւ քաղաքականութենէն, ատենը չունէին ինքզինքնին նորոգելու»⁶, իսկ միւս կողմէ՝ վաւերականօրէն հայեցի մնալով հանդերձ, — ջատագով Հայաստանեայց գրականութիւն յղացքին, — բացուելու արեւմտեան մշակոյթին:

Մեհեանը իր արուեստի առաջադրութեամբ հարազատ էր Դանիէլ Վարուժանի հոգեխառնութեան եւ հայեացքներուն. «Հանդէս մը հայ գոյնով եւ գաւառացի ուժերով»: Կոստան Չարեան կու գար Արեւմուտքէն իր հետ բերելով ինքնութիւն, ազատ թռիչքներու սլացում, յանդուզն ոգի: Յակոբ Օշական քննադատական միտքի ինքնուրոյն ճաշակով եւ նոր գրականութիւն ստեղծելու կիրքով կը միանար Մեհեանականներուն: Գեղամ Բար-

սեղեան գեղեցիկը գերագոյն դաւանանք ընդունող գեղապաշտութեամբ եւ հայ հոգին արուեստի նորանոր ու բազմազան ձեւերուն մէջ փնտռող իր երիտասարդական ձգտումներով կը գաղափարակցէր Մեհեանին հանգանակին: Ահարոնը՝ իր արուեստի արեւմտամէտ ճաշակով է, որ կը գրտնէր հոգիին ապաստանը Մեհեանականներու ընկերակցութեան մէջ: Մեհեանին հինգ քուրմերը կոչուած ըլլալու արուեստի եւ գրականութեան այս գաղափարապաշտ խենդերը իրարու մօտ բերող ուժը եթէ մէկ կողմէ հայ գրականութեան վերանորոգման կենդանարար շունչն էր, միւս կողմէ հասարակաց գիծը անոնց՝ հայ հոգիին պեղումով հայ ինքնուրոյն արուեստի ստեղծումն էր. «ցեղ մը, որ կ'ուզէ ապրիլ՝ պարտաւոր է ստեղծել»:

Մեհեանի առաջին համարը լոյսին կու գար 1 Յունուար, 1914ին, սահմանափակ էջերու (16 էջ) քանակով, տնօրէն—խմբագրապետ ունենալով կոստան Զարեանը, խմբագիրներ՝ Գեղամ Բարսեղեան, Յակոբ Քիւֆէճեան (Յ. Օշական): 1 Յունիս, 1914ի թիւը կը հանդիսանայ վերջինը: Դադրեցման մասին որեւէ պատճառ նշուած չէ: Ընդհակառակն Յունիս 1ի համարի վերջին էջին մէջ ծանուցուած է Մեհեանի տարեգիրքի մը լոյս ընծայման լուրը, առանց ամսագիրի վերաբերեալ ընդհատման ակնարկութեան: Բայց փաստօրէն Յունիսի թիւէն ետք անգամ մըն ալ չ'երեւար Մեհեանը: Անոր երեւումը րստ տնօրէն խմբագրապետին. «Հայցուչերը կատաղեցին եւ քաղքենիները հռահացին: Բնական է, երիտասարդական մեր ոգեւորութեան մէջ, մի քիչ արագ էինք վազում: Շատերը, հիմնական մեր գաղափարը խեղաթիւրում էին, չէին ըմբռնում ու չէին կարողանում ազատագրուել հին նախապաշարումներից: Շատերն էլ, դիրք ու անուն շինած մարդիկ, վախում էին իրենց ապագայի համար»¹:

Մեհեանի ծննդոցի մասին հետաքրքրական է անտիպ վկայութիւն մը Յակոբ Օշականէն, որ գրի առնուած է իր աշակերտներէն գրագէտ Պողոս Մնապեանի կողմէ. «Այս առնչութեամբ մենք ունինք անտիպ տեղեկութիւն մը, զոր իմացած ենք բանիւ բերանոյ, Օշականէն: Նշանաւոր ուսուցիչը կը պատմէր, որ նոր Պոլիս ժամանած կոստան Զարեան, օր մը քաղաքի սրճարաններէն մէկուն մէջ կը հրաւիրէ իր ուշադրութիւնը գրաւած տաղանդաւոր երիտասարդներէն վերոյիշեալ չորսը եւ կը պարզէ ամսագիր մը լոյս ընծայելու իր ծրագիրը: Արդէն նման տրամադրութիւններով մըրկող երիտասարդներէն մէկը, Յակոբ Քիւֆէճեան, անդրադառնալով որ մեր գրագէտները այնքան յիմար եղած են, որ իրենց զաւակներուն հացի դրամով թերթ հրատարակած, կը հարցնէ-

— Թերթ մը նիւթական լայն հնարաւորութիւն կ'ենթադրէ, իսկ ո՞վ պիտի ստանձնէ այդ բեռը:

Քիւֆէճեանի հետաքրքրութեան իրբեւ պատասխան՝ կոստան Զարեան գրպանէն կը հանէ քսակ մը ու ցուցական ձեւով սեղանին վրայ կը հնչեցնէ

Օսմանեան դեղին սկիները»⁵:

Նոյն հանգանակին տակ ստորագրածներէն Դանիէլ Վարուժանը շատ չանցած կը բաժնուի Մեհեանի խումբէն: Յ. Սիրունիին հետ կը ձեռնարկէ Նաւասարդ տարեգիրքի հրատարակութեան: Դանիէլ Վարուժանի հեռացումը, — հակառակ Մեհեանի հանգանակը ինք խմբագրած ըլլալուն, — կը մեկնաբանուի տարբեր մօտեցումներով: Ըստ տուեալներու Դանիէլ Վարուժանի եւ Կոստան Չարեանի միջեւ տեղի ունեցած վէճի մը հետեւանքն էր: Բանաստեղծի դիւրազգածութեամբ Դանիէլ Վարուժան կ'ազդուի ու կը վիրաւորուի Կոստան Չարեանի քիչ մը վերերէն եկող ինքնահաւան կեցուածքներէն եւ յոխորտ ոճէն: Ժամանակը, յետագային կը հաստատէ Կոստան Չարեանի նկարագիրին այս ժխտականութիւնը: Երեք քերթողագիրքերու հեղինակ՝ Դանիէլ Վարուժանին գրողական դասեր տալու Կոստան Չարեանի յաւակնոտութիւնները խրտչեցուցած են բանաստեղծը՝ հակառակ հանդէսին առաջադրած գաղափարներուն եւ ստեղծելիք շարժումին հանդէպ իր անվերապահ համակրանքին:

Եակոբ Օշական, որ Գեղամ Բարսեղեանին հետ մինչեւ ետք շարունակած է մնալ Մեհեանիին հետ, հանդուրժելով Կոստան Չարեանի «քիչիկ մը խոշոր յաւակնութիւններուն», անդրադարձած է խումբէն Դանիէլ Վարուժանին բաժանումին. «Մաս էր Մեհեանի խմբագրութեան մէջ: Իր բաժանումը խումբէն (Մեհեանեաններ—Պ.Ս.) արդիւնք էր ոչ թէ արուեստի հակամարտ կեցուածքներու, այլ աւելորդ դիւրազգածութեան, Կ. Չարեանի քիչիկ մը խոշոր յաւակնութիւններուն, որոնք տանելի էին ինծի ու Գեղամ Բարսեղեանին այն մեծ փաստով, որ թերթը կ'ընէին կենդանի ու նոր: Մեզի համար էականը չա՛ն էր մեր գրականութեան: Ու այդ չա՛նուն սիրոյն՝ հանդուրժելի թէկուզ ծիծաղելի քրմութիւններ, հերիք էր որ տաղանդը չպակսէր այդ վերագրումների ետին, ու Կ. Չարեան տաղանդ ունէր»⁶:

Գրականագէտ Գրիգոր Պըլտեանի մօտեցումն ու մեկնաբանութիւնը Եակոբ Օշականինէն կը տարբերին: Պըլտեան «Արուեստի հակամարտ» ըմբռնումներ կը միտի տեսնել Դանիէլ Վարուժանի եւ Կ. Չարեանի մօտեցումներուն մէջ, տեսականօրէն հակադրութիւններ կը հաստատէ: Հակադրութիւնը կը կայանայ Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծական հեթանոտութեան եւ անոր շուրջ Կ. Չարեանի առարկութեան. «Ըստ երեւոյթին Օշական կը թուի մոռցած ըլլալ Չարեանի երկախօսական յօդուածը՝ «Արուեստին համար հեթանոտութիւն» խորագրով, տպուած հանդէսի Մայիսի թիւին մէջ, առաջնորդող էջին տեղը: Յօդուածին մէջ հեթանոտութեան դէմ քանի մը նկատառութեան արժանի դիտողութիւններ կան, որոնք վըրտահ չեն որ Օշականի պատճառաբանութիւնը կը հաստատեն, նոյնիսկ եթէ Չարեանը Վարուժանէն հեռացնող անջրպետը, այսօր, այնքան ալ ըն-

դարձակ չգտնենք մենք: Չարեանի եւ Վարուժանի միջեւ բացուող վէճը կը վերաբերի հեթանոսութեան զանցումին, երբ հարցը դիտենք Չարեանի տեսանկիւնէն, ի հարկէ, տրուած ըլլալով որ Վարուժանի բանաւոր դրոյթները չեն հասած մեզի: Կրնայ ըլլալ, որ գոյութիւն ունէին անձնական հակակրօթիւններ, բայց անոնք անկարող են ծածկելու ներյայտ բանավէճ մը, որ Չարեան կը դարձնէ հրապարակային իր վերոյիշեալ յօդուածով»¹⁰:

Գրականութիւն մը զարգացման իր ընթացքին մէջ, լճացումէ դուրս գալու եւ վերանորոգուելու համար թարմատար նոր շունչի, կերպարանափոխող ոգիի կը կարօտի: Ստեղծագործական նոր տենդով, նոր հայեացքներով գրական մթնոլորտը վերափոխող հոսանքները միշտ ալ ծառայած են գրականութիւն մը իր ծանծաղող հունէն դուրս բերելու: Հինը նորով նորոգելու անկեղծութեամբ գրական երիտասարդութիւն մը խանդավառօրէն կը փարի շարժում ստեղծելու գաղափարին: Ազգային մշակոյթի զարգացման իտէլային յարումով եւ կառչումով գերագոյն նպատակ կը դառնայ ցեղային ժառանգութեան հիմքին վրայ նորին ստեղծումն ու յաւելումը: Ստեղծագործական երակը չչորնայ, այլ ընդհակառակը կենդանի, ստեղծարար մնայ եւ վերականգնումի ճիգը շարունակէ աշխուժ ու հեռօտ պահել: Մեհեանի այս մտասեւեռումին նուիրուած է գրեթէ Փրանսահայ մտաւորական Մարք Նշանեանի երկար մէկ ուսումնասիրութիւնը, «Գրական Կանգնումը» խորագրեալ: «Աղէտի նախօրեակին՝ Մեհեան կը ծանուցանէ կենարար ուժերու ժայթքում մը, կարծէք առաջին անգամ ըլլալով՝ գրականութիւնը մասնակցէր սրբազնութեան մը ցայտումին: Վերջին գիշերուան պահակներուն կը բաշխուի դէպք մը, որ իրենցմէ անդին պիտի անցնի ու հասնի ցրուումին: Այդ դէպքը գրականութեան սեփականութիւնը չէ: Ի պահ դրուած է անոր մէջ, Վարուժանի եւ Օշականի սերունդէն շատ առաջ, արդիական գրականութեան ծնունդով: Ի՞նչ է սակայն ի պահ դրուածը, ցրուումին յղուածը այդ ձեւով: Այս հարցումին՝ միայն գրականութիւնը կրնայ պատասխանել:

Կ'ընդունիմ, երկդիմի է բանաձեւը: Բայց այս երկդիմի բանաձեւը կը յատկանշէ ինչ որ պիտի կոչենք Գրական Կանգնումը: Գրական Կանգնումի երեւոյթը երկու դէմք ունի, կամ՝ երկու երեսակ»¹¹:

Մեհեանական երիտասարդները գրական այսպիսի սրբազան առաքելութեամբ հեթանոսական անցեալին հանդէպ նախապատուութեամբ եւ հոնկէ առնելով նաեւ ամսագիրին անունը կը հիմնեն Մեհեանը այլ խօսքով՝ գրականութեան տաճարը, զգուշացնելով սրբապիղծները՝ ջահերուն երկայութեանէն. «Սրբապիղծներ, զգո՛ւշ ջահեր կան հոս»:

Ընթացիկէն տարբեր եւ վեր մտածելակերպով իրենց՝ արուեստի եւ գրականութեան էութեան շուրջ ըմբռնումները կը բանաձեւէ Մեհեանի առաջին համարի առաջին էջի «Հանգանակը»: Հանգանակը քրմական եր-

կիւղածութեամբ կը հրաւիրէ հայ արուեստագէտը, որ թօթափէ իր վրայէն հայ արուեստին անհարազատ եւ իր ինքնութեան խորթ տարրերն ու ազդեցութիւնները եւ «ընդունաւ ստեղծագործ խենդութեան տենդովը» սպասարկելու համար Արուեստի Մեհեանին: Ներքին զօրութեամբ, ներքին անհանգիստ խռովքով կը պայմանաւորուի «ստեղծելու», «կերտելու» եւ «կանգնելու» ստեղծագործ արարքը: Արարքին շարժառիթը, սակայն, անսովոր մակարդակներու վրայ պաշտամունքն է անցեալէն մեր օրերը կամուրջ հաստատած հայ հոգիի սլացքներուն: Հայ հոգիին արտայայտութիւնը աշխարհիմացութեան հայկական գոյնն է, որ Գրիգոր Նարեկացիի ստեղծագործութեամբ կը հաստատէ, առանց ազգայինին վրայ շեշտելու, հայ հոգիին միսթիքական սուղումները բնագանցական ոլորտներէն ներս, տիեզերական շրջարկով: Գրական տեսութիւններու մէջ միշտ ալ ընդգծուած է, որ միջազգայինին հասնելու ճամբան կ'անցնի ազգայինէն: Հայ հոգիին արտայայտութիւնը չ'ուղղուի ազգայնական նիւթերու ոգեկոչման, այլ՝ ցեղային խորքի մը տարազումին, նոյնիսկ եթէ ոչ հայերէնով մշակուած ըլլայ գրականութիւնը, ինչ որ է պարագան օտարագիր այն հայ գրողներուն, որոնց գրականութեան խորքը հայ է:

Գրականութեան մը ձեւը կենսականօրէն կ'առնչուի արուեստի էստարրին, որ իր ինքնուրոյնութեամբ կ'անձնականացնէ ստեղծագործութեան տարողութիւնը, ազատագրելով զայն պարունակներու եւ կաղապարներու կապանքներէն: Ամէն արուեստագէտ ու գրող կը ստեղծէ իր ձեւը, որ կը յատկանշուի իր ինքնուրոյնութեամբ եւ անձնականութեամբ: Մեհեանականները իրենց հանգանակով կը յայտարարէին թէ չէին ուզեր հպատակը դառնալ «ի յառաջագունէ տրուած կաղապարեալ ձեւերու»: Հայ գրականութիւնը նոր ստեղծագործութիւններով հարստացնելը կը պայմանաւորէին փնտռտուքովը արտայայտութեան ամէն նոր ձեւերու, որոնք կ'ապահովէին գրականութեան մը կենսունակութիւնն ու ինքնատպութիւնը: Հայ գրական ստեղծագործական միտքը ծարաւը ունէր կենսանորոգ ուժերու նոր ներարկումներու: Այդ ուժերու յայտնաբերման եւ մէկտեղման ձգտումով Մեհեանը կը ծառայէր գրական այդ առաջադրութիւններու իրագործման:

Հայ գրականութեան ընդարմացած երակին նոր շունչի, նոր ոգիի, նոր աւիւնի ներարկումը, ըստ Մեհեանականներուն, կրնար կատարուիլ «կենսանորոգ պատուաստումով մը՝ հայ լեզուին»: Անոնք այս յայտարարութեամբ կը ձգտէին հայ լեզուի կատարելագործման՝ օգտագործումովը զանազան աղբիւրներու, հիմնականին մէջ սակայն, կեդրոնանալով դասական հայերէնի բառագանձին եւ հայ գաւառի շունչը հարազատօրէն վերարտադրող բառ ու բանին: Անոնք կը հաւատային, որ Պոլսոյ հայ գրական բարբառը զարգացման եւ հարստացման հեռանկարներով ինքնարաւ

չէր եւ հետեւաբար անհրաժեշտ էր մէկ կողմէ զբարարի բառերուն նոր կենդանութիւն տալ, միւս կողմէ բնաշխարհի ասութիւններն ու հայեցի բառերը որդեգրել: Լեզուի նոր գեղեցկագիտութիւն մը սահմանել առանց լեզուի ներդաշնակութեան դէմ ոտնձգութիւններ կատարելու աղանդաւորական մեղանշումին: Առաջագրութեան հիմնական սեւեռակէտը լեզուի վերանորոգումն էր. «նոր գիծերու, նոր գոյներու, նոր շեշտերու յաւելումով»: Մեհենականներուն լեզուի քաղաքականութենէն դուրս չէր մնար հայերէնի մաքրագտումը օտարամուտ տարրերէ, օտար ոճարանութիւններէ՝ հասնելու համար բիւրեղացեալ լեզուի մը կատարելագործումին, որ Մեհեանի գեղապաշտական ձգտումներուն մաս կը կազմէր: Մարք Նշանեան իր ուսումնասիրութեան մէջ լայնօրէն անդրադարձած է Մեհեանի լեզուի գեղեցկագիտական ըմբռնումին. «Խորքին մէջ՝ երբ Վարուժան կ'ընդգիմանայ «գաւառական» բառապաշարին չափազանցեալ օգտագործումին դէմ, չի հեռանար Մեհեանի ծրագիրէն, հոն յանձնարարուած կըրկնակ «պատուաստում»էն: Երկու ուղիներ կը նկարագրէ, մէկը զբարարի «գանձ»երուն վերաբերումով, միւսը՝ «որ գաւառաբարբառներուն մէջէն կ'երկարի, ուր կարելի է գտնել եւ օգտագործել բնաշխարհի անպաճոյճ եւ սիրուն ծաղիկներ»: Չմնալ ժողովրդական լեզուներու մակարդակին, չկարծել որ անոնք ինչպէս որ են՝ պիտի հասկցուին ու պիտի փոխանցուին, այլ օգտագործել այդ «ակերը», այդ «գանձերը», փոխադրել գանոնք «գրական»ի մարզին մէջ: Հրամայականը նոյնն է միշտ. անցք մը, փոխադրութիւն մը կատարել «ժողովրդական»էն դէպի «գրական»ը: Մեհեան կը խօսէր «լեզուի կատարելագործման իտէյալ»ի մը մասին: Վարուժան կ'ուզէ լեզուին ընծայել իր «ամբողջական ձեւ»ը»¹²:

Լեզուին գեղագիտական արտայայտչականութիւն եւ գունագեղութիւն տալու տեսական միտքը արծարծելով Մեհեան կը ձգտէր արեւմտահայերէնի «ամբողջականացումին»:

Արեւմտահայ գրականութիւնը հալածող եւ հարուածող պատուհասէն՝ լրագրութենէն հեռու պահելու Մեհեանի միտումը անխառն եւ զուտ գրականութեան ճաշակը կ'ուզէր ընդհանրացնել հայ ստեղծագործ միտքին համար: Որեւէ ժամանակ լրագրութիւնը ինքն իր դերին մէջ մերժելի չէր կրնար համարուիլ: Իր օգտապաշտական նկարագիրով եւ հանրանուէր դերակատարութեամբ լրագրութիւնը ժողովուրդի զարգացման եւ առաջնորդութեան գործօն ըլլալէ չի դադրիր: Անոր միջամտութիւնն ու թափանցումը գեղարուեստական գրականութեան ոլորտներէն ներս կը խաթարէր գեղեցիկի էութիւնը՝ հոստորական եւ քարոզչական տարրերու անհաշտ ներկայութեամբ: Արեւմտահայ նախորդ գրական սերունդներէն Մեհենականները կը տարբերէին անով, որ բացի Գեղամ Բարսեղեանէն ուրիշ ոչ ոք լրագրութեան սպասարկած էր, կամ կը սպասարկէր: Արուեստի

մեհեանին ընծայուածներ էին: Այդ ընծայումը գիրենք հեռու կը պահէր նաեւ քաղաքականութենէ: Մեր եւ տարբեր ազգերու գրականութիւնը, հին թէ նոր ժամանակներուն, կը հաշուէր իր մէջ արժանաւոր գրագէտներ, որոնք նաեւ քաղաքականութեան մէջ խրելով քաղաքականութիւն ներմուծած էին իրենց գրականութեան մէջ: Մեհեանականները կ'անջատէին ամբողջովին գրականութիւնը քաղաքականութենէն եւ զայն գեղարուեստէն տարբեր միջոցներու ծառայեցներու միտումէն, յայտարարելով. «Մենք կը պահանջենք արուեստին կատարեալ անկախութիւնը»:

Քաղաքականութենէ եւ լրագրութենէ անկախութիւնը՝ անկախութիւնն էր նաեւ քաղաքական հոսանքներէ, համագային ձգտումներու գրականութեան մէջ կենսագործման ուղիով: Երիտասարդական խանդավառութեան ջլապինդ կորովով:

Գրականութեան եւ արուեստի անկախ եւ անկոխ ուղիներով մեհեան մը կանգնելու կամ ստեղծելու տեսլականով Հայաստանեայց գրականութիւն յղացքը որդեգրեցին: Յղացքին տարազումն ու ընդհանրացումը կարեւոր նկատելով Մսիսեանի թիւ 3 համարը, 1 Մարտ 1914, ամբողջութեամբ նուիրեցին Հայաստանեայց գրականութեան «Մեծարանք Հայաստանեայց Գրականութեան» վերտառութեամբ:

Բացառիկ համարը կը բացուի Գեղամ Բարսեղեանի «Բաժակաճառ»ով, որ արձակ բանաստեղծութեան թեւաւոր խօսքով կ'ընէ փառաբանութիւնը գրականութեան մէջ «ինքնուրոյն ու տոհմիկ դիմագիծին», հակադրուելով «գրականութեան պոլսեցիներուն»: Հակադրութիւնը կը մեկնի գրականութեան այն ըմբռնումէն, ըստ որուն շեշտը կը դրուի հայեցիութեան ոգիին վրայ, ցեղային զարկերէն թրթռացող ճառագայթումով: Հայեցիութեան արմատները կ'երկարէին մինչեւ միջնադարեան հայ արուեստը, որ ցեղին հոգին արտայայտող իմաստաւորում ունէր. «Մեր գուրգուրանքն ու յարգանքը անո՛նց՝ որ, միջնադարէն մինչեւ մեր օրերը, Քուչակէն մինչեւ Զարդարեան, հայաստանեայց գրականութեան ոգին թրթռացուցին զանազան եղանակներով՝ հանճարեղ երգերու եւ զմայլելի էջերու մէջ, եւ մեզ յուսալ տուին, մեզ միտիթարեցին: Հայ Հոգին՝ Արուեստի նորանոր ու բազմազան ձեւերու մէջէն, — ահա Հայաստանեայց գրականութեան իտէալը»¹³:

Հայաստանեայց գրականութեան մասին իր տեսութիւնները պարզած է նաեւ Յակոբ Օշական: Համահայկական ոգիէ թելադրուած Յակոբ Օշական հայ ժողովուրդի եւ հայ գրականութեան միութեան, — ոչ հատուածեալ գոյութեան մը իտէալով, — գաղափարը կ'արծարծէ պոլսահայերու արհամարհական վերաբերումին հանդէպ մերժողական կեցուածքով: Գրական ինքնորոշումի հարցը, որ բոլոր ազգերու գրականութեան համար կենսական է, հայրենի երկրի բնական եւ տոկուն տարրերով կը վրձ-

ոււի եւ կ'ուղղուի ազգին ընդհանրութեան եւ այդ գծով նաեւ տիեզերական տարածութիւններու: Ազգին ընդհանրութիւնը Յակոբ Օշականի հայեցողութեան մէջ կ'ընդգրկէ Պոլիսն ու Մայր Երկիրը, Կովկասն ու Ատրբայտականը: Հայաստանեայց գրականութիւնը իր եւ Մեհենականներուն տապանակը համարելով, անոր սնուցիչ ակը կ'ընդունի ազգային երգի հանճարեղ ստեղծարարը՝ Կոմիտասը. «Աշխատանքի վարդապետ մը մեր երգերէն ստեղծեց մեզի, օտարացածներուն համար յայտնութեան մը չափ հրաշայի երաժշտութիւն մը: Քանի մը տաղանդաւոր հայեր մէկ երկու հէքիաթներու մէջ գիտցան սեւեռել ցեղին երազը, երեւակայութիւնը, այնքան նորօրինակ արուեստով մը որ մեծ ստեղծումներուն լաւատեսութիւնը թելադրեց մեզի»¹⁴:

Ահա թէ ինչու Յակոբ Օշական, յետագային, «Ի՞նչ կայ մեր ժողովուրդէն» հարցադրումով կը մօտենար հայ գրողներուն: Իրեն համար, Հայաստանեայց գրականութեան տապանակով, «Գրագէտ մը հարազատ է այնքան, որքան աւելի շատ ու արդար տարրեր կը վերբերէ ցեղային զգայութեան աւագաւէն»:

Հայաստանեայց գրականութեան մտասեւեռումն էր ազգային առհաւական ոգիին, անցեալի ոգեղէն արժէքներուն խոր ճանաչման հետ արուեստի ցեղային տրոփմամբ յորդիլը: Անոնք կը հաւատային թէ հայ հոգիին յաւերժացումը, հայրենի բնաշխարհին եւ հողին անտեսանելի եւ անիմանալի խորհուրդը արուեստի ճանապարհով կ'ընայ պեղուիլ, գեղեցիկ արտայայտութեան ձեւ գտնել, իւրայատուկ, ինքնադրոշմ նկարագրով:

Մեհենի տեսական—քննադատական միտքին նուիրուած էջերը, որոնք գրաւուած էին ընդհանրապէս Կոստան Չարեանի եւ Յակոբ Օշականի դատողական գրութիւններով եւ տեսութիւններով, հանդէսին կշիռ, ծանրութիւն եւ լրջութիւն կու տային:

Կոստան Չարեանի արեւմտեան մշակոյթով մշակուած միտքը կը փորձէր նոր պատուհաններ բանալ հայ արուեստի ուղիներուն համար: Հետաքրքրական նորութիւններ ըլլալով հանդերձ Կոստան Չարեանի փնտրատուքները, խիզախումները եւ խորասուզումները հայ արուեստի վերանորոգման եւ եւրոպական մշակոյթին ուղղուածութեամբ, մարսելի չէին իրենց մանուածապատ դարձուածքներով, օտարոտի ըմբռնումներով եւ քիչ մը սոփեստ մօտեցումներով: Եւրոպայէն եկած կը յաւակնէր յեղաշրջել հայ գրականութեան աւանդութիւնները: Ըմբոստ ոգի մը՝ ընկալեալ կերպերու եւ տարազներու դէմ, որովհետեւ իրեն համար արուեստը ամէն բանէ առաջ խենդութիւն, ըմբոստութիւն էր եւ «հայրենիքին սիրտը պիտի ապրէր Արուեստով եւ Արուեստին մէջ»:

Կարելի չէր անշուշտ Մեհենը կանխող գրական սերունդներու ճիգն ու վաստակը անէացնելու գնով ուրանալ զանոնք «անգոյութեան» որա-

կումով, ի խնդիր նորի ստեղծման, ստեղծագործական նոր թռիչքներու: «Կարճամիտէն», «մակարոյժ հոգիներէն», «ամէն բանի վաճառականէն» անջատուելու եւ հրաժարելու համար հարկ չկար հայ գրական անդաստանը ամայացնել սաղարթագեղ իր ծառերէն եւ անգոյութիւն միայն տեսնել շրջապատէն ներս...:

Նոր արուեստ ստեղծելու ճանապարհին վրայ «Հայուն Յիսուսը» վերստեղծելու խռովքը ապրող տեսարան Կոստան Չարեանը, քննադատական խիստ մօտեցումով, կ'անդրադառնայ համանուն յօդուածին մէջ հայութեան Յիսուսէն օտարացման երեւոյթի մասին: Հայ հոգիներէն եւ արուեստէն Յիսուսի բացակայութիւնը՝ բացակայութիւնը կը նկատէ ներքին «տոււայտանք»ի եւ «բարոյական գողգոթայի մը»: Հայ ստեղծագործներու զգայարանքով, — Գրիգոր Նարեկացի, Ներսէս Շնորհալի եւ հայ մանրանկարիչներ, — Յիսուսը անձանօթ չէր հայ հոգիին իր ճառագայթող անհատականութեան ամբողջական պայծառութեամբ: Արուեստներու պատմութեան լաւատեղեակ Կոստան Չարեանին եւս ծանօթ եղած ըլլալու էր այս իրողութիւնը: Կ'արժէ, սակայն, վեր առնել Կոստան Չարեանի Յիսուսը զիմագծելու անհատական զգայակերպը իբրեւ «իսկական ստեղծագործի եւ ինքնաստեղծի մեծաշուք օրինակ»: Յիսուսը խորհրդանիշն է ներքին խոր կեանքի, իսկ Կոստան Չարեանի համար՝ «Հոն ուր չկայ հոգեկան խորին կեանք, մտածումներու բուռն պայքար, անիծեալ հարցերու անխուսափելի մրճահարումը՝ հոն արուեստ չի կրնար ըլլալ: Արուեստը միսթիք արիւնի հրճուանքն է, հրճուանքն է նաեւ բախտաւոր տեսիլքներու»¹⁵:

Բոլոր դարերու մեծագոյն արուեստագէտին՝ Յիսուսին խորանկարէն եւ խորհրդասքօզ կերպարէն մեկնակէտող Կոստան Չարեանի փիլիսոփայական խոհերը կը յանգին արուեստի այն տեսութեան թէ ժողովուրդ մը բարոյապէս վերականգնելով է, որ արուեստի վերածննդեան շունչով կը համակուի, նոր արժէքներու ստեղծման տենդէն բռնկած: Կոստան Չարեան բռնկած էր այդ տենդէն:

Թատրոնը իբրեւ «բոլոր քաղաքակրթուած երկիրներու խորհողները եւ գեղարուեստագէտները» յուզող հարց, Կոստան Չարեանը եւս զբաղցուցած է՝ հայ նոր թատրոնին ճամբայ հարթելու բարենորոգչական ուղիով: Արուեստի մէջ վաճառականութիւն բուրոզ փերեզակութեան ամէն կարգի «ստոր» ու «անվայել» երեւոյթներուն դէմ ըմբոստացող Սեհեանի տեսական միտքի նորարար ներկայացուցիչ Կոստան Չարեանը հայ թատրոնի համար եւս կը փնտռէ հոգեմտորոգ կառույցը, որ տաճարի մը հանգոյն կը մաքրէ հոգիները, կը բարձրացնէ մարդը իր ճահճոտ միջավայրէն: Կոստան Չարեան իր արուեստագիտութեան վկայութիւնը կու տայ երբ թատերական արուեստի հին ճանապարհներէն անցնելով, — հեյլենականը մեկնակէտ ունենալով, — նոր թատրոնի համար սկզբունքներ կը ճշգէ: Նոր

թատրոն մը, որ «հանոյանալու» եւ «գուարճանալու» միջավայր չըլլայ: «նեղայ նիւթապաշտ եւ տափակ հասարակութիւնը, չունենալով փրկուողներու եւ ստեղծագործութեան բաւականի մտային կարողութիւն, բնականօրէն կը յայտարարէ իր սէրը դէպի իրապաշտութիւնը եւ բնապաշտութիւնը, եւ կը վճարէ բեմական մանրամասն զարդարանքները, որպէսզի ամէն բան ակներեւ տեսնէ ու շօշափէ, եւ մտածելու կամ հնարելու անհրաժեշտութիւնէն ազատի»¹⁶:

ժամանակակից թատրոնի ստեղծման նոր յղացումներու լոյսին տակ Կոստան Զարեան իր հայեացքը կը սեւեռէ Մեթերլինկին եւ Փոլ Բլոտէլին վրայ, որոնք հելլենական ողբերգութեան եւ քրիստոնէական միստիսիզմին հաշտեցումով խորհրդապաշտական քնարականութեամբ թատրոն անհեցուցած են: Կոստան Զարեանին փնտռածը այդ կարգի թատրոնի հետքերով հայ թատրոնի զարգացումն է:

Արուեստի մէջ հեթանոսական միտումներու բացայայտումը Կոստան Զարեանը հակադրած են Դանիէլ Վարուժանին: Դանիէլ Վարուժանը հեթանոսականին ջատագովն էր: Կոստան Զարեանը Մեհեանի հիմնադրման օրերէն սկսեալ տաք չէր հեթանոսականին նկատմամբ: «Հայուն Յիսուսը» քրոնիկը Կոստան Զարեանի, արուեստ—կրօնք գուգակցութեամբ, Դանիէլ Վարուժանի հեթանոսական բանաստեղծութեան դէմ հակադրութեան քողարկեալ դրսեւորումն է: Բայց Դանիէլ Վարուժանին հեռացումէն ետք, Կոստան Զարեան Մեհեանի ճրդ համարին մէջ «հեթանոսութիւն» խորագրուած քրոնիկով կը բացայայտէ իր հակադրութիւնը, զորոյց մը բանալով «հեթանոսականին» եւ «Մեհեանականին» միջեւ: Մեհեանականը կը ժխտէ հեթանոսականին հայեացքները, որոնք իբր կենսափիլիսոփայութիւն թէ արուեստի ըմբռնում կը հիմնուին կեանքի վայելքին, ուժին եւ գեղեցկութեան սիրոյ վրայ: Մինչ Մեհեանականը կ'առաջադրէ առարկայապաշտութիւնը հետեւեալ հիմունքներով. «Անուանեցէք ինչպէս կ'ուզէք, իրողութիւնը այն է որ թէ՛ այն ատենը, թէ՛ այժմ, արուեստ յօրինելու շարժառիթը առարկան է, առարկան իր մէջ, իրեն համար— in sich: Վերածնութեան շրջանին կը սիրէին այն՝ կ'երեւար. գիծը, ձեւը, գոյնը, եւ ան ալ հելլենացուոց աչքերով կը դիտէին, իսկ ներկայ ապագայապաշտներուն բաղձանքը ի՞նչ է՝ եթէ ոչ՝ նորէն առարկաները արտայայտել: Իրաւ է որ եթէ համեմատութիւնը ընենք երկու շարժումներուն, մեր համակրանքը այս վերջիններուն պիտի տանք, վասնզի ասոնք ոչ ոք կ'ընդօրինակեն եւ լաւ թէ վատ կ'աշխատին նոր հասկացողութեամբ եւ նոր ձեւերով արտայայտուիլ»¹⁷:

Կոստան Զարեանի հակա—հեթանոսական կեցուածքը սո՛սկ Դանիէլ Վարուժանին հակադրութեամբ չի բացատրուիր, այլ՝ իր ներքին համոզումներուն առնչութեամբ եւրոպական արդի գրական—փիլիսոփայական

հոսանքներուն:

Մեհեանցի վերջին թիւը (7) [1 Յուլիս 1914] ըլլալու կոչուած համարին մէջ Կոստան Չարեան «Ասպարէ՛զ» խորագրուած գրութեամբ ասպարէզ կը կարդայ Մեհեանցի երեւելէն ասդին թշնամական դիրք որդեգրածներուն եւ յօդուած ստորագրածներուն դէմ: Չարեան անխնայ է անոնց մասին իր որակումներուն անպատկառութեամբ, որ յետագային իր գրականութեան մէջ ալ շարունակեց պարսաւիչ անհամակրելի ոճով: Մեհեանցը քննադատողները կ'որակէ. «տափակ միջատներ», «յաւիտենական միջակութիւններ», «խելքի աղքատներ», «մեծ ու փոքր ոչնչութիւններ»: Ամէն բան նորէն սկսելու մտածողութեան զարգացումով Կոստան Չարեան Մեհեանցին մէջ ստորագրած քրոնիկներուն հետեւողութեամբ ազգային լուրջ գրականութեան մշակման համար կը պահանջէ, որ հայ գրողն ու մտաւորականը դուրս ելլեն սահմանափակութենէ, մտրակելով անոնց տգիտութիւնը: Մեր մէջ գրականութեան «հաճոյալի ժամանց», «խաղալիք», «փոքրիկ փառասիրութեան պատճառ» եղած ըլլալուն պախարակումով Կոստան Չարեան կ'ուզէ հասնիլ ազգային մեծ ու խորունկ գրականութեան մը զարգացման ճանապարհին, որպէսզի ազգը արուեստով բարձրանայ:

Մեհեանցի էջերէն Կոստան Չարեանի տեսական—գեղագիտական գետնի վրայ զարգացուցած միտքերը, հակառակ երբեմն իրենց զարտուղի, արտականոն, փքուն ու պոռոտ նիշերուն, նոր մտածողութիւն, վերանորոգիչ ոգի եւ յեղաշրջիչ հասկացութիւն ըլլալէ չէին դադրեր, հայ մտքի վերածնունդին նպաստելու ձգտումով:

Յակոբ Օշական Մեհեանցի քննադատական բեմը գրաւած ուրիշ զարտուղի գրիչ մըն էր, որ անոր էջերէն սկսաւ իր քննադատի ասպարէզը «Հարթենք»ներու շարքով: «Հարթենք»ները, որոնք տողորուն էին սուր, անխնայ եւ բիրտ անկեղծութիւնը յատկանշող խիզախութեամբ, կը յայտնաբերէին Յակոբ Օշականի քննադատի իրաւ զգայարանքը, եւ գրական բնածին հոտառութիւնը:

Իր «Հարթենք»ի ահեղ տեսութիւնը կը հիմնուէր գրական հրապարակի կեղծ հանճարները դատափետելու, աղմկարարները լռեցնելու, արուեստականօրէն բարձրացած պատուանդանները տապալելու, միջակութիւնները մտրակելու եւ հողաթումբերը հարթելու սկզբունքին վրայ: Յակոբ Օշական այս տեսակէտով քայլ կը պահէ Կոստան Չարեանի հետ գրականութեան համար «նոր աստուածներ բարձրացնելու» եւ սրբապիղծները տաճարէն դուրս վանելու առաջադրութեամբ: Բնորոշելով քննադատի խստապահանջութիւնը, կ'ըսէր. «պիտի ըլլանք կարճ, կծու, արիւնոդ»:

Ի՛նչ ենթահող ունէր երիտասարդ քննադատը այս բոլորը ընելու եւ խախտելու համար արժէքներու նուիրապետութիւնը: Ամէն բանէ առաջ ունէր քննադատական բնատուր հակումները, ապա՝ գրականութեան

կիրքն ու պաշտամունքը, որոնց կը միանար ազգային եւ միջազգային գրականութենէն իր պաշարը: Ինք այսպէս կը գնահատէր իր մօտեցման չափանիշը. «Մեր աշխատութեան մէջ մենք պիտի չտարուինք ոչ մէկ կանխակալ տրամադրութենէ: Չենք ներշնչուիր ոչ մէկ դպրոցէ ու ղեկավարուիր ոչ մէկ աղանդէ: Մեր քննադատութեան մէջ պիտի հրաժարինք ծանր ու եպիսկոպոսական շուրջառէն, ասպարէզին պարտադրած բոլոր արարողութիւններէն: Մենք պիտի նայինք արուեստագէտին վրայ մեր իսկ խառնուածքին հայրովը»¹⁸: Այս խիստ չափանիշերով Յակոբ Օշական փորձեց նախ Մեհեանի էջերէն եւ ապա՝ իր քննադատի ասպարէզին ամբողջ տեւողութեան իր մուրճով զարնել «գաճէ աստուածներուն կռնակին վրայ»:

Յակոբ Քիւֆէճեան ստորագրութեամբ Մեհեանի մէջ Յակոբ Օշականի հարթումին առարկայ դարձած են Հրանդ Նազարեանց, Վրթանէս Փափագեանը իբր գրական քննադատ, Հին Աստուածներ՝ Լեւոն Շանթ-Սեղբոսեան, Հ. Սիմոն Երեմեան: «Հարթենք» ի շարքէն անկախաբար Յակոբ Օշական գրական-վերլուծական յօդուածներ ստորագրած է, «Վահան Թէքէեան եւ իր Հրաշալի Յարութիւն»ը նիւթով եւ գիրքեր խորագրին տակ Վանքը՝ Տիգրան Չօկիւրեանի իբր գրախօսական:

Սրամիտ հեղանքը անպակաս է Յ. Օշականի դատումներուն մէջ: Հրանդ Նազարեանցը առաջին հերթին կը ձաղկէ իր «հիւանդագին փառամոլութեան» եւ «սնապարծ եսամոլի յաւակնութեան» համար: Ամէնէն աւելի քննադատութեան առարկայ կը դարձնէ բանաստեղծութեան անձնակեդրոն հակումները եւ ինքնատիպ երեւալու բունի կերպերը, որոնք արուեստական ճիգի որպէս արգասիք բնականութենէ զուրկ են, որովհետեւ սիրտէ չեն բխած եւ իրենց յուզումներու ցանցով ջերմութիւն չեն փոխանցեր: Յակոբ Օշականի համար Հրանդ Նազարեանցի քերթուածները, բոլորն ալ, «մեռած աղջիկներ են»: Քննադատական դատումի այն չափանիշը, որ կիրարկած է Յակոբ Օշական այդ օրերուն, այսօրուան եւ վաղուան համար եւս իր այժմէականութիւնն ու ուժը կը պահէ. «Այսքան թեթեւ ալքով հոգին, շատ բնական է, պիտի չունենար հաղորդական նկարագիր: Վտանգը ատով չի մնար: Հրանդ Նազարեանց ուզելով փայլիլ, ուզելով տպաւորութիւն թողուլ մանաւանդ, քանի որ անհասկնալի, անկապ, անհաւասարակ շիտ ըլլալը հիմա պայման է ինքնատիպ ու հետեւաբար տաղանդաւոր հռչակուելու, անխնայ, առանց անդրադառնալու կը վատնէ իր գոյներուն նիւար մթերքը»¹⁹:

Արեւելահայ Վրթանէս Փափագեան իբր գրող չէ, որ օշականեան հարթումին ենթարկուած է, այլ՝ գրականութեան պատմաբան: Այս պարագային եւս Յակոբ Օշականի խստադատութիւնը ակներեւ է եւ ակնկալութիւնները բազմակողմանի են: Վրթանէս Փափագեանի գրականութեան

պատմարանի փառասիրութիւնը արդարանալի չզտնելով, գայն զուրկ կը նկատէ սեփական դատումով վերլուծողի եւ քննադատի արժանիքներէն: Զի գոհանար համադրողի սոսկական դերով, որ Վրթանէս Փափազեանինը եղած է: Գրականութեան պատմարանը, Յակոբ Օշականի հայեցողութեամբ իրազեկ ըլլալու է ոչ միայն «միջազգային գրականութեանց բոլոր երեսներուն, բոլոր անկիւններու խորքերուն» այլեւ՝ հայութիւնը շրջապատող ժողովուրդներու հոգեբանական երեսներուն համեմատութիւնը ընէ խոր թափանցումով:

Գրականութեան պատմութիւն գրելու ոճը իր առանձնաշատկութիւնը ունի: Գրականութեան պատմութիւն գրող հեղինակներու ոճերուն ամէնէն տափակը կը նկատէ Վրթանէս Փափազեանինը:

Վրթանէս Փափազեանի գրականութեան պատմութիւնը, այսօր, ո՛չ կը կարգացուի, ո՛չ ալ իբր արբիւր կ'օգտագործուի:

Յակոբ Օշականի «Հարթենք»ներուն ամէնէն ծանրակշիռը Լեւոն Շանթի Հին Աստուածներն են, հակառակ տրամային ժողովրդական թէ գրական շրջանակներէն գտած բացառիկ ընդունելութեան եւ խանդավառութեան: Լեւոն Շանթ գրողին եւ թատերագիրին գրողական որոշ արժանիքներուն, — պատմելու շնորհք, դիտելու կարողութիւն, տաքուկ ոճ, տպաւորելու դիւրութիւն, տեսարաններ բեմագրելու բնազդ, — գնահատութիւնը կատարելով հանդերձ, հիմնականը՝ ստեղծագործ կրակը պակաս կը գտնէ: Կեդրոնանալով Հին Աստուածներուն վրայ քննադատ Յակոբ Օշական իր թատրոնի գիտութիւնն ու հասկացողութիւնը ի գործ դնելով քննական վերլուծումը կ'ընէ թատերագրութեան թէ՛ բեմագրական, թէ՛ թատերական արուեստի անկիւնէն: Քննական վերլուծումէն ողջ դուրս չէ եկած թատրերկը: Սկսելով աշխարհագրական անհարազատութենէն, անցնելով տիպարներուն ոչ ազգային գունաւորումէն՝ իպսէնեան, մեթերլինկեան եւ նիչէական ազդեցութեամբ, քողագերծելով բեմ հանած մարդերուն ապրող անձեր ըլլալու հանգամանքը. «Վանականը ապրող անձնաւորութիւն չէ»: «Արեղան ապուշ մըն է»: «Իշխանը զիրէ մարդ մըն է»: «Ծերմակաւորը բնազդական իմաստասիրութեան տեսարանն է»: «Վարդապետները վեղարով միայն կ'արդարանան»: «Ծգնաւորը ունայնութեան ուշացող երգիչն է»: Տիպարներուն ոչ մայն իրականութեան լոյսէն փախչող կէտը կը նշէ, այլեւ՝ հոգեբանական կացութիւններու մէջ վիրաւոր կը գլտնէ անոնց զարգացման ընթացքը: Կերպով մը իպսընեան կերպարներու կրկներեւոյթը՝ կեղծ սեմպոլիզմի մթնոլորտով շղախուած: Իր եզրակացութեամբ. «Հոգեբանօրէն անճիշդ, թերի ու անխնամ, բեմական թեքնիկի տեսակէտէն իրամատններով բաժան բաժան, գործողութիւնով կաղ ու ծոյլ, իմաստասիրութեան համար ոչ մէկ նոր հոգեկան երես բերող այս գործը տարօրինակ բախտաւորութիւն ունեցաւ»²⁰:

Օշականի այս գրոհն ետք, հայ քննադատական եւ թատերագիտական միտքը անհամար էջեր նուիրած է Լեւոն Շանթի Հին Աստուածներ թատերակին եւ զայն ոչ միայն իր գլուխ գործոցը որպէս արժեւորած է, այլեւ՝ հայ թատերագութեան կարեւոր իրագործումներէն:

Գրական երկերու նման, քննադատական դատավճիռներն ալ կրնան ժամանակի քննութեան չդիմանալ: Փաստօրէն Լեւոն Շանթի Հին Աստուածներուն բեմադրական մարգէններս գտած ժողովրդականութիւնն ու հայ քննադատական միտքի արժեւորումները կը հաստատեն այս իրողութիւնը:

Մեհեանի մէջ Յակոբ Օշականի «Հարթենք»-ի վերջին գոհն է Հ. Սիմոն Երեմեանը՝ որ «գիրքեր կուլ տուող ու թոհուրոհներ անող ուրիշ մօրութեանը գրամուլ մըն է»: Անոր «գրագէտ հայերը» որ ըստ երեւոյթի ղատողական գրականութեան սեռին կը պատկանի, սակայն օշականեան դատողութեամբ ոչ մէկ գրական սեռի մէջ կարելի է գետեղել զայն, որովհետեւ միտքով զաճած մըն է Հ. Սիմոն Երեմեան, որուն տողերուն տակ նոյնիսկ նախակրթարանի աշակերտ մը պիտի չուզէր ստորագրել: Իբր «գիրքերէ շինուած, ընթերցումներու արդիւնք քննադատ» արգահատանքով կ'ուրանայ Հ. Սիմոն Երեմեանի դատողական մարզանքները:

Ինչպէս գրական աշխարհի, նոյնպէս ալ քննադատական մարզի զաճանքեր ճգմուած են հարթող քննադատութեան գլանին տակ...:

«Հարթենք»էն տարբեր սիւնակներու մէջ Յ. Օշական հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ Վահան Թէքէեանի Հրաշալի Յարութիւն հատորին: Անոր խորքէն թէ ձեւէն թելադրուող կէտերուն վերլուծումով շեշտը կը դնէ իր բերած ոճի նորութիւններուն, խորքէն եկող խռովքներու քաղցրութեան, ազգային երակին անհոստորականութեան, իր քերթողութեան խոհա-քնարական ներդաշնակութեան, մտածական տարրին ներկայութեան եւ խորհրդապաշտական ուղղութեան. «Վ. Թէքէեանը մեր մէջ, համեմատութիւնը պահելով, կը նմանցնեն Վեռլէնին»²¹:

Յ. Օշականի Մեհեանի գրախօսականով արտայայտուած քննադատի համակրանքն ու համարումը շարունակուած է յետագային Վահան Թէքէեանի նկատմամբ, զայն արժեւորելով արեւմտահայ ամէնէն իրաւ բանաստեղծներու հոյի մէջ:

Առանց գրական խոր վերլուծումի Տիգրան Չէօկիւրեանի Վանքը օրագիրով զարգացող վիպակը՝ նիւթին եւ մշակման ոճին անդրադարձումով՝ Յ. Օշականի համակրանքին արժանացած է Մեհեանի էջերուն մէջ, թիւ 2, էջ 30:

Կը թուի թէ Յ. Օշականի թարգմանութեամբ Մեհեանի մէջ լոյս տեսած են «Les Soirées de Paris»-էն Ֆրանսացի քննադատ Անտրէ Տիւփոնի՝ Անաթոլ Ֆրանսի եւ Օքթաւ Միրպոյի մասին քննադատականները, իբր նմուշ,

Թէ օտարները «ինչպէս կը հարթեն» իրենց արժէքները:

Յակոբ Օշական մտրակի պէս շաչող այդ ոգին բերաւ իր «Հարթենք»-ներով մեր գրական իրականութեան, որ եթէ իր արիւնդ նշգրակին սրութեամբ յատկանշուեցաւ, բայց ճշմարտութիւնները իրենց անքօղարկելի երեսներով բացայայտուեցան իր քննադատութեամբ առանց հաշուենկատութեան եւ կողմնակալութեան: Մեր օրերու գրական քաղաքականութիւնը իրը չեղաւ: Իր նմանին՝ ընկերային բարքերու ահաւոր երգիծարանին, Յակոբ Պարոնեանին պէս Յակոբ Օշական եւս իր նմանը չունեցաւ...:

Մեհեանի ստեղծագործական բերքին մէջ բանաստեղծութեան բաժինը վտիտ փունջ մը կը կազմէ: Բանաստեղծ աշխատակիցներուն մօտ ճիգը ակներեւ է հեթանոսական եւ հայաստանեայց գրականութեան տրամադրութիւններուն հաշտ խորքով բանաստեղծութիւն յօրինելու, բայց արդիւնքը անբաւարար է ձգտումին արուեստով նուաճման տեսակէտով: Բառերով յարդարուն, անհաղորդ զգայնութեանց անձնատուր խոկումներ են անոնք: Յուզումի տարրը նուազ է: Գեղապաշտ սերունդին յատուկ խնամեալ թեքնիքը չի փրկեր անոնցմէ շատերուն բանաստեղծական յօրինումները:

Դանիէլ Վարուժանէն երկու բանաստեղծութիւններ՝ «Բարտիներ», «Հասուն Արտ» մեծ բանաստեղծին արուեստէն սրտառուչ պատառիկներ են, բայց ոչինչ կը պարունակեն անոր հեթանոսական աշխարհէն: Առաջինը՝ «Բարտիներ»ը իր հատորներէն դուրս մնացած է եւ կ'արտայայտէ բնութեան կանաչ մէկ բեկորին հետ հոգեկան եւ յուզական աւրճութիւնը: Նոյնացումը: Երկրորդը՝ «Հասուն Արտը» յետագային Հացին Երգըին մէջ մտած՝ հողապաշտութեան բոյրով յագեցած հոգիէն բնութեան ծուկէն մըն է: Մեհեանէն առաջ իր երեք քերթողագիրքերով Դանիէլ Վարուժան արդէն իր բանաստեղծութեան մեհեանը կանգնած էր:

Ահարոնը Մեհեանի իր բանաստեղծական աշխատակցութիւններով ամէնէն աւելի արձագանգն էր անոր ձգտումներուն ղէպի հեթանոսական անցեալ իր հայեացքով թէ բառերուն տուած պատկերաւոր փայլով: «Անի»էն եւ «Արշակաւան»էն իր ներշնչումներով եթէ մէկ կողմէ հայկական փառքին պանծալի զօրութիւնը կ'ոգեկոչէր, միւս կողմէ հեթանոս օրերու յայրատ դիքերուն եռեւեփող միսերուն կիրքը կ'երգէր: Ահարոն Մեհեանի իր բանաստեղծութիւններով Դանիէլ Վարուժանի հեթանոսական երգերուն հետքերով կ'ընթանար՝ առանց անոր ներուժ խռովքին ցասկոտ հոսանուտին: Շարքէն «Զիարչաւն» ու «Գինեծօնք»ը հեթանոսական ապրումներու ծիրէն ներս մէկ կողմէ կը զարգացնեն սաւառնումին վսեմութիւնը՝ մինչեւ «Ծոցն արեգակին» իսկ միւս կողմէ «Փարումովը արբշիռ բագոսին» կը հնչեցնեն «երգն հեշտանք»ին: Եթէ ասոնց վրայ աւելցնենք «Մարդերը» եւ «Սփինքս»ը եւ տակաւին Ահարոնի յետ-եղեռնեան բանաստեղ-

ծական ամբողջական բեղուն վաստակը, անոնք կարողացուել է ետք, երկրորդ անգամ չփնտռուելու մեղքերով կը տառապին՝ իրենց բառերու տարափին տակ (գրական գունաւորումով) խեղդուած անտեսանելի զգայնութեամբ:

Մեհեանի առաջին թիւին մէջ «Անահիտի քրմուհին» Հ. Սուրէնեան (Փարիզ) ստորագրութեամբ, հակառակ իր հեթանոսական մթնոլորտ ստեղծող եւ անցեալը յուշող տարրերուն, ուրիշ աշխատակցութիւն չունենար:

Յ. Ծ. Սիրունին եւս, որ «գիւղին հարսերը օրհնեցի ես» քերթուածով աշխատակցած է Մեհեանին, ուրիշ անգամ մը չ'երեւար անոր էջերուն: Քերթուածը՝ քնարական իր տարրերուն յուզական ելեւէջներով կը հաստատէ Յ. Ծ. Սիրունիի քերթուած կառուցելու բնազդը: Բայց, ան լքելով մուսանբու մեհեանը, տարբեր կայուածներու մէջ իրագործեց ինքզինք, արժանաւոր վաստակով:

Վահան Թէքէեանի «Տաղ Հայերէն Լեզուին»ը, — Հրաշալի Յարութիւն հատորէն — ուղղակի աշխատակցութիւն թէ արտատպում յայտնի չէ, թէ եւ Վահան Թէքէեան իր Բ. քերթողագիրքը լոյսին բերած էր 1914ին, այսինքն՝ Մեհեանի հրատարակուիլ սկսած տարին: Հայ լեզուին հիւթեղ բառերով մայրենիին ձօնուած փառաբանական ամէնէն գեղեցիկ ստեղծումներէն է ան, որ Մեհեանի հայաստանեայց գրականութեան ենթահողը կը հարստացնէր իր չժամանցող եւ չթարչամող թարմութեամբ:

Ոմն Տիգրան Գասապեանի «Երգը» եւ մուսանբուն դարպասող միջակութեան մը՝ Լեոն Էսաճանեանի «Արեւելքն Իմ Հոգիս է» քերթուածները ինչպէ՞ս մուտք գործած են Մեհեանէն ներս անբացատրելի կը մնայ՝ Յ. Օշականի, Կ. Չարեանի խտադատ չափանիչերով:

Բանաստեղծութիւնը իր ընթացիկ հունէն դուրս կու գայ Կոստան Չարեանի քերթուածներով՝ «Մեկնումներ», «Յուրտ Գիշերը», «Աստղերուն Քերթուածը», որ մեծաչափնը կ'ընդգրկուի եւ բառերու գունավառ հրավառութեամբ իմացականութիւն եւ երեւակայութիւն կը գրգռէին, հոգին յուզելէ աւելի, բանաստեղծութեան impressionist դպրոցին յատկանիչերով: Սկսուած ուղիով ալ շարունակուեցաւ իր քերթողական ճանապարհը:

Նորութեան մասնաւոր յատկանիչը չեղաւ Մեհեանականներու քերթողական ճիգը: Զեւակերպուած տեսական պահանջքը աւելի խիստ էր նորութեան ծարաւ բարձր ճաշակներով, իսկ արդիւնքը անբաւարար էր Մեհեանի բանաստեղծական բերքին:

Մեհեանի արձակ էջերը աւելի մերձաւորութիւն կը պահեն հանդէսին հանգանակին հետ՝ գեղասպաշտական թէ հայաստանեայց գրականութեան յատկանիչերով: Կը նկարագրեն նկարագեղ վրձինով: Հայրենական ոգին կը ցոլացնեն իրենց արձակի խորքէն: Արեւմտահայ գիւղին աւան-

դական բարքերը կ'ապրեցնեն: Հեքիաթի եւ Երազի աշխարհը կը վերստեղծեն բանաստեղծական թռիչք առած վայելչագեղ ոճով: Վսեմաշունչ խորհուրդ մը կարծես պատած է Մսիեանի արձակ էջերուն տարածքը: Խորհուրդներու մեհեանին սպասարկելու երկիւղածութեամբ:

Ամէնէն ծանօթը Ռուբէն Զարդարեանն էր, հայ արձակի բանաստեղծը, որ «Հայաստանեայց գրականութեան» նուիրուած Մսիեանի թիւ 3 համարին մէջ կ'երեւար իր «Հայրենական Սազը» արձակով: Ուրիշ աշխատակցութեան չենք հանդիպիր այնուհետեւ: Գաւառէն եկող այս գրագէտին նահապետական շունչն ու ոգին, կը տիրեն այս գրութեան մէջ եւս, որ հայրենական սազով կը հնչեցնէ կեանքի խնդութեան երգը՝ դաշնօրէն թաւալող լեզուի մը քնարականութեամբ:

Մսիեանի արձակի էջերուն տիրողը եղբրաբայտ Գեղամ Բարսեղեանն է: Հաւատաւոր ընտրեալներէն մին՝ արուեստի եւ գեղեցիկ գրականութեան շաստուածներուն: Մսիեանին՝ հոգե-իմացական աշխարհով թէ գեղագիտական ճաշակով փարած Գեղամ Բարսեղեանը՝ ըլլա՛յ իր հայաստանեայց գրականութեան նուիրուած տեսական խոհերով, ըլլա՛յ արձակ էջերով հարագատ արտայայտիչն էր գրական նոր շարժումի խորհրդապաշտական հոգեյատակով գեղապաշտական ձգտումներուն:

«Սպասուածս կախաղանին վրայ» եւ «Ապառնի Քաղաքին Խուզարկիչը» յայտնապէս գրուած են զիրի վերածելու համար մտասոյց խոկումներուն տեսլապաշտ հակումները: Իր իտէյական սպասումներուն դաւաճանող սպասումը առաջնորդելով կախաղան կը դառնայ անոնց դահիճը՝ կեանքի եւ ազատութեան խորհուրդներուն վերադառնալու համար, որպէսզի սաղմոսէ «մշտական յաղթութիւնները ուխտերու խորանին վրայ»:

«Ապառնի Քաղաքին Խուզարկիչը» ին մէջ աւելի կ'երեւայ տեսլապաշտի հորիզոնը, որ այլաբանական խորքի մը յենած՝ անծանօթ ճամբաներու արկածախնդիր խուզարկիչին ապառնի քաղաքը որոնող արկածախնդրական ճամբորդութիւնը կը պատմէ կախարդական երազի եւ երեւակայական աշխարհի համախառն մթնոլորտով: Ապառնի քաղաքը, ուր պիտի գտնէր քաղաքը «գերագոյն ձեւերուն եւ գերագոյն ուժին, որպէսզի կարենար գտնել ներդաշնակութիւնը՝ մեծ ու հզօր՝ իր հոգւոյն հետ համագնաց»:

Գեղամ Բարսեղեան իր գրութիւններուն խորքին համընթաց լեզուա-ոճային միասնութեան տիրացած է, միշտ հետամուտ գերագոյն ձեւերու կատարելութեան, որ գեղապաշտի երազն էր եղած:

Վաղուան հայերու խոսովքները քնարերգող արձակը՝ «Վաղուան Հայերը», որուն խոստացուած շարունակութիւնը լոյսին չէ եկած, դարձեալ տեսիլքներու ֆոնին վրայ, բայց այս անգամ ցեղային գունաւորումով, խորհուրդներու մեհեանին մէջ մէկտեղուած արուեստագէտներու եւ գրողներու

րու հայեացքներուն տակ արուեստագէտը կը քանդակէ Բանին ու Մտածման այն ստեղծագործութիւնը, «որ ներքին ձայներուս ամէնէն խորին եւ ամէնէն անկեղծ հունչը փոխ տուի գործի մը, որ երազներուս ամէնէն մաքուր արգանդին մէջ արթնցաւ»: Արձակագիրին մտապաստառին վրայ գծագրուող խորհուրդներու մեհեանը արուեստի թանգարանն է, որ ցոլացումն է վաղուան հայերու հոգիներուն երազին ու կրակին, «ինքնատիպ ու հզօր ոճով» կանգնուած: Մեհեանին խորհուրդը՝ վաղուան հայերու պատկերացումով՝ պերճիմաստ բովանդակութեան հետ զեղարուեստական ոճաւորում ստացած է ինքնատիպ արտայայտութեամբ:

Մեհեանին մէջ լոյս տեսած Գեղամ Բարսեղեանի «Օրագիր»ը գեղարուեստական արձակի հակումով խորհրդածական բնոյթ ունի: Ան խոր համոզումի շեշտով կ'անդրադառնայ գրական եւ ներքին մարդուն անկախութեան. «Քանի որ հոն մենք ինքզինքնուս վեհապետն ենք, վեհապետը մեր մտածմանց, մեր երեւակայութեան, մեր զգացումներու սահմանաւոր եւ անսահման աշխարհին»²²: Մրտառուչ ապրումով եւ համակրանքով օրագիրին մէջ կ'ոգեկոչէ երիտասարդ տարիքին անձնասպանութեամբ կեանքին վերջ տուած Լէոն Տէօպէլ բանաստեղծին մահուան տարեդարձը եւ հոգեկան եղբայրակցութեամբ եւ մտերմութեամբ կապուած վաղամեռիկ բանաստեղծ Միսաք Մեծարենցի մահուան ճրդ տարելիցը:

Հայկական բնաշխարհը՝ իբր հայաստանեայց գրականութեան հարուստ ենթահող՝ Գեղամ Կարապետեանի [Մշոյ Գեղամ] եւ Յակոբ Տեմիրճեանի [Մնձուրի] արձակներով պատկերացումը գտած էր Մեհեանի էջերուն: Հարկաւ, անոնք պատառիկներ էին գաւառի կեանքէն: Բայց այնպիսի մնայուն պատառիկներ, որոնք գրականօրէն կը փրկէին գիւղական հոգեբանութենէն բնորոշ զիծեր, կորստեան դատապարտուած բարքեր եւ աւանդական ապրելակերպի յատուկ սովորոյթներ: Երկուքին պարագային ալ, պատմումի անմիջական ոճը կը շնչաւորէ նիւթին հետ վերարտադրուած կեանքին առօրեան կազմող աշխատանքը եւ միամիտ հաւատքը:

Գեղամ Կարապետեանի «Շինական Խրճիթէն» «Հիւանդն ու Հաւատը» գիւղական գունագեղութեամբ կը պատմէ գիւղացիին հիւանդ գաւկին քահանային ձեռամբ թղթաբացով բժշկումի հրաշքը, փոխան՝ «Մնած կով մը հորթով միասին կը բերեմ քեզի տէրտէ՛ր, ոտքդ ընկեր եմ, թուղթ մը բա՛ց, ճար մը արա՛ իմ անճար հիւանդին...»²³:

Եթէ Գեղամ Կարապետեան Պինկէօյի «ղալարեաց սարերէն հովիտներէն» կը քաղէր իր հեքիաթապատումի նիւթը, Յակոբ Տեմիրճեան [Մնձուրի] Արմտանէն՝ գիւղի գիշերներէն քար քաշելու (երկանաքարերով ձաւար աղալու պահը) կը նկարագրէ այնպիսի բնականութեամբ եւ գիւղը մարմնացնող հոգեբանութեան հարազատութեամբ, որ վաւերականօրէն ինքնուրոյն է: Յեղին հոգին ցոլացնելու համար բնագաւառէն ներշնչուելու

եւ անկէ աւելչը առնելու հայաստանեայց գրականութեան սկզբունքներով առաջնորդուելով Մեհեանի սերունդէն Յակոբ Տեմիրճեանը դարձաւ իրաւամբ կենսունակ, բարախուն, ինքնատիպ գրականութեան մը հեղինակ՝ մեծ գիւղագիր Յ. Մնճուրին:

Յակոբ Օշական բացի «Հարթենք»ի քննադատական էջերէն, երկու արձակ գրութիւններով՝ «Աւետում—Ազբիւր», «Համբոյրի Մը Պատմութիւնը» յայտնաբերած է արձակագիրի շնորհքները: Հոն դարձեալ գիւղական աշխարհն է իր անուշ, բարի, անկեղծ մարդերով եւ մթնոլորտով: Օշականի պատմելու ինքնուրոյն ոճը, որ առաջին օրէն բացառաբար իրը եղաւ՝ նոր պատկերներու եւ քիչ մը բարդ, առեղծուածային ըսելակերպերու մթութեամբ՝ զինք հասցուց խոնարհներու վարպետ պատմուածագիրի եւ խորունկ սուղումներու խուզարկիչ վիպագիրի նուաճման:

Մեհեանի «Նիշեր», «Խօսարան», «Յիմարապատում», «Տիմարապատում» սիւնակները մինչեւ օրս հետաքրքրութեամբ կարդացուող նիւթեր են: Անոնք սրամիտ եւ յանդուգն ոճով եթէ մէկ կողմէ արձագանգն են մեր գրական—մշակութային պոլսահայ կեանքին, միւս կողմէ հայելին են գրական այնպիսի բարքերու, որոնք սնափառութիւնը կը կազմէին իրենց տափակութեամբ յայտնի միջակութիւններուն:

Մեհեանի նիշերով կատարուած տեղին եւ շահեկան նշումները,— ազգային եւ միջազգային գրական կեանքէն,— ապացոյցն են հանդէսի խրմբագրութեան արթուն եւ զգաստ մշակութային հայեացքին: Հայեացք մը, որ մտաւորական պարկեշտ գիրքերէ կրցած է դրական երեւոյթները գնահատել, իսկ ժխտականները ձաղկել: Բայց Մեհեանի «Յիմարապատումը» եւ անուանափոխութեամբ «Տիմարապատումը» աւելի անխնայ ոճ որդեգրած է անոնց հանդէպ, որոնք ծիծաղելի ու անհեթեթ ըլլալու խպնանքը չեն ունեցած: Ահա Մեհեանի սպառնալից տեսակէտը. «Մեր այս վերնագիրը անհրաժեշտապէս կրնայ ըլլալ միայն՝ «Տիմարապատում», որուն ներքեւ կը շարունակենք հիւրընկալել մեր գրականութեան իրենց նմանները գտած ըլլալով, կրցած են շինել, իրենց համար համբաւի ու հիացումի անարժան եւ խարխուլ պատուանդաններ»:

Մեհեանը իրապէս գրական—իմացական գետնի վրայ երեւոյթ մըն է իրրեւ վերջին հանդիսավայրը արեւմտահայ գրականութեան գեղապաշտ ձգտումներուն: Հայ գրականութեան եւ գեղագիտական միտքին համար նոր հեռանկարներ բացող իր բովանդակութեամբ ան կը մնայ մշակութային կարեւոր իրագործում մը:

Իր ստեղծագործական ապրող էջերուն առընթեր արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան մէջ անոր տեղը կը յատկանշուի իր քննադատական չափանիշերուն նոր որակով, խիզախումներով, թարմ շունչով եւ արուեստագիտական հարցերու արդիական մօտեցումներով: Եղեռնի

նահատակները փոխարինող նոր ուժերու միացումով Բարձրավանքը 1922ին կը շարունակէ Մեհեանի ուղին մօտաւորապէս նոյն առաջադրութիւններով:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. ԅ. Օջական, *Համապարկեր Արեւմտահայ Գրականութեան, Արուստագէտ Սերունդ*, Զ. հատոր, Պէյրոս, 1968, էջ 33: Այսուհետեւ՝ *Համապարկեր*:
2. Մուշեղ Իշխան, *Արդի Հայ Գրականութիւն*, Գ. հատոր, էջ 16–17, Պէյրոս, 1975 «Գեղապաշտ սերունդի նկարագիրը»:
3. *Գանիէլ Վարուժանի Նամականի* Արշակ Զօպանեանին, էջ 131, Երեւան, 1965:
4. Նոյն, էջ 50:
5. *Համապարկեր*, «Չապել Եսայեան», էջ 277:
6. ԅ. Օջական, *Մայրիներու Շուրիկ Տակ*, Պէյրոս, 1983, էջ 94:
7. Կոստան Չարեան, *Երկեր*, հրատարակութիւն Գեորգ Մելիտինեցի գրական մրցանակի, քիւ 10, Ամբիլիս 1975, «Անցորդը եւ իր ճամբան», էջ 135:
8. *Մեհեան*, Կիլիկիոյ Հայոց Կարողիկոսութեան վերահրատարակութիւն, Հալէպ, Կիլիկիա գրատուն, հրատարակչատուն, տպարան. Պօղոս Անապեան, «Իրենց Կարօսներուն Կարօտով» էջ Գ-Դ:
9. *Համապարկեր*, «Դանիէլ Վարուժան», էջ 187:
10. Գրիգոր Պրլտեան *Կրակէ Երջանակը, Գ. Վարուժանի Շուրջ*, Տպ. Կիլիկիոյ Կարողիկոսութիւն, Պէյրոս, էջ 22:
11. Մարք Նշանեան *Կամ* հանդէս վերլուծական, քիւ 3–4 Փարիզ–Պոսթըն–Թորոնթօ 1986, Դեկտեմբեր «Գրական Կանգնում», էջ 4:
12. Մարք Նշանեան *Կամ* հանդէս վերլուծական, քիւ 3–4, Փարիզ 1986, էջ 195–243:
13. Գեղամ Բարսեղեան, «Բաժակածառ», *Մեհեան*, քիւ 3, Պոլիս, 1914, էջ 40:
14. Յակոբ Օջական, «Հայաստանեայց Գրականութիւն», *Մեհեան*, քիւ 3, Պոլիս, 1914, էջ 40:
15. Կոստան Չարեան, «Արուստին Համար» «Հայուն Յիսուսը» *Մեհեան*, քիւ 2, Պոլիս, 1914, էջ 19:
16. Կոստան Չարեան, «Արուստին Համար» «Թատրոնը» *Մեհեան*, քիւ 4, Պոլիս, 1914, էջ 51:
17. Կոստան Չարեան, «Հեթանոսութիւն», *Մեհեան*, քիւ 5, Պոլիս, 1914, էջ 65:
18. Յակոբ Քիւֆեճեան, «Հարթե՛նք» (Յառաջարանի տեղ), *Մեհեան*, քիւ 1, Պոլիս, 1914, էջ 9:
19. Յակոբ Քիւֆեճեան «Հարթե՛նք» «Հրանդ Նազարեանց», *Մեհեան*, քիւ 1, Պոլիս, 1914, էջ 11:
20. Յակոբ Քիւֆեճեան «Հարթե՛նք» «Հին Աստուածներ» Լեւոն Եանթ–Սեդրոսեան, *Մեհեան*, քիւ 4, Պոլիս, 1914, էջ 61:
21. Յակոբ Քիւֆեճեան «Վահան Թեքեան եւ իր «Հրաշալի Յարութիւն»ը», *Մեհեան*, քիւ 6, Պոլիս, 1914, էջ 87:
22. Գեղամ Բարսեղեան «Օրագիր» *Մեհեան*, քիւ 7, Պոլիս, 1914, էջ 108:
23. Գեղամ Կարապետեան «Շինական Խրճիթէն» «Հիւանդն ու Հաւատը» *Մեհեան*, քիւ 3, Պոլիս, 1914, էջ 45:
24. «Տխմարապատում» «Սրբագրութիւն Մը», *Մեհեան*, քիւ 6, Պոլիս, 1914, էջ 95:

Պ.Ս.

MEHYAN, THE EPITOMY OF THE
ESTHETIC INCLINATIONS OF
WESTERN ARMENIAN LITERATURE

(Summary)

PEPO SIMONIAN

The *Mehyan* literary monthly was launched in Constantinople in January 1, 1914. With its last issue published in July 1914, only 7 issues have come out of this short-lived but influential monthly.

In his article, Pepo Simonian debates and evaluates this literary monthly, through a deep analysis of the original works in prose and poetry published in it.

Based on the opening articles, literary criticism and proclamatory articles published in the monthly, the author reconstructs the literary conviction of the five Armenian writers who initiated the monthly, namely Kostan Zarian as director and editor in chief, Hakop Oshakan and Gegham Barseghian as editors and Daniel Varoujan and Aharon as main contributors.

The objective of the group was to shape and renew Armenian literature basing it on an esthetic form and an Armenian content, with great concern to enrich the language, as well. They tried to explore the spiritual and subconscious aspects of the Armenian nation, in an attempt to show its unique characteristics and humanitarian concerns. The author substantiates that the monthly reflected the tendency and evolution of Western Armenian literature from the village to the city to the western horizon. The *Mehyan* literary group, in their search for the realization of nation-wide literary objectives, believed in and campaigned for the full liberty of art, its independence from politics and journalism.

Nevertheless, the author confirms that it was the literary prose, published in the monthly, rather than the poetry, which came closer to the group's literary standards. He concludes that "*Mehyan* really is a phenomenon in its literary and philosophical aspects, and epitomizes the tendencies of Western Armenian literature. With its content which opens new horizons to the Armenian literary and esthetic mind, it has been an important achievement".